

Göte Kildén: *Till minnet av Marek Edelman – upprorsledare från Warszawas judiska ghetto*

Ghettot kämpar

När den norska nobelkommittén gav oss en evig "Norgehistoria" genom att tilldela Barak Obama sitt fredspris, samtidigt med att denne paradoxalt nog har ansvaret som "Krigsherre" eller "Överbefälhavare" för USA:s väpnade styrkor, då kom jag att tänka på Marek Edelman som gick bort bara några veckor tidigare. Edelman fick några notiser i pressen. Sedan flagnade hans minne bort för maktens media. I själva verket skulle han haft Nobels fredspris flera gånger om. I en tid när begreppet hjältar devalverats till att bara betyda idoler då är hans livsgärning ett minne som måste bevaras. Han var inte bara upprorsledare i Warszawas judiska ghetto under naziokupationen. Han var också en konsekvent, helgjuten människa. Solidarisk inte bara med den moderna polska fackföreningsrörelsen Solidarnosc utan också med det kämpande palestinska folket. Han vägrade att se sionismen som den enda logiska konsekvensen av den europeiska antisemitismen.

Säkert var det därför han aldrig fick något fredspris. Säkert var det därför hans minne bara var värt några politiskt väl redigerade notiser i svensk press.

Som ett sätt att hedra hans minne återger jag här en minnesruna skriven av John Rose för den brittiska tidningen *Socialist Worker*. Rose har medverkat till att publicera Edelmanns memoarer för engelska läsare och har också för Pluto Press skrivit boken "The myths of Zionism".

Nu var männen från SS färdiga för attack. I täta grupperingar marscherade de högmodigt och ljudligt in på det centrala Ghettots till synes döda gator. Det såg ut som om deras triumf skulle bli fullständig.

Det såg ut som om denna moderna och storslaget utrustade armé hade skrämt bort den lilla skaran av segerrusiga män. Som om denna handfull med omogna pojkar till sist hade insett att det inte fanns någon mening med att försöka göra det omöjliga.

Men inte alls. De skrämde oss inte och vi togs inte med överraskning. Vi väntade bara på ett lägligt tillfälle.

Stridsgrupper, barrikaderade vid gatans fyra hörn, öppnade samtidigt koncentrerad eld.

Överallt exploderade märkliga projektiler, handgranater av egen tillverkning. Det enda maskingeväret sköt då och då skott genom luften. Det gällde att spara på ammunitionen. De försökte med en reträtt men vägen var avskuren. Snart var deras döda utspridda över gatan.

Det är så här som Mark Edelman berättar om den första stora striden i Warszawas judiska Ghetto i sina gripande memoarer "Ghettot kämpar".

För några veckor sedan gick han bort, i sitt hemland Polen, nittio år gammal. Edelman var den sista överlevande av den fem man starka kommandogrupp, som ledde upproret i Ghettot och här berättar han om inledningen till upproret 1943 mot den nazistiska Förintelsen i Polen. När redan två tredjedelar av de 400 000 judiska män, kvinnor och barn som stängts in i ghettot deporterats till förintelselägren. Upproret sattes i gång av den Judiska kamporganisationen, "ZOB" som bildats av tre politiska partier: Det antisionistiska judiska socialistiska Bund, socialistiska sionister och kommunister.

Efter två dagars strider, inträffade något ”helt utan tidigare motstycke”, fortsätter han. ”Tre officerare med sänkta maskingevär dök upp. De bar vita rosetter i sina knapphål. De var sändebud och de ville förhandla med områdets kommando. De föreslog 15 minuters vapenvila för att kunna flytta sina döda och skadade. Vi svarade med eldgivning. Varje hus var ett fientligt fäste. Från varje butik, från varje fönster, fann kulorna hatade tyska hjälmar och hatade tyska hjärtan.” Upplösningen kom inte förrän nazisterna lät Ghettot brinna i flammor. Edelman var en av de få lyckliga som kunde fly genom att kravla sig igenom de underjordiska kloaksystemen. Branden var för nazisterna det enda sättet att ”rädda sin militära heder”.

Nazisternas militära ledare, bödeln Heinrich Himmler hade fått panik. Han gav därför order om en fullständig förstörelse av hela ghettot: ”Annars kan vi aldrig pacificera Warszawa, som fortsätter att vara ett farligt centrum för upplösning och splittring”, framhöll han. Här hade Himmler rätt. Ett år senare ledde den polska underjordiska armén, inspirerad av de judiska kämparna i ghettot, trots deras nederlag, ett uppror i hela staden mot den nazistiska ockupationen. Märkligt nog kunde Edelman också ta del i detta uppror.

Monumentet i Warszawa till minne av de tiotusentals människor som gav sina liv i upproret mot nazisterna. Det är skapat av Nathan Rappaport. Ironiskt nog i svensk bohustranit som nazisterna importerat från Sverige för att ha till sina segermonument. I bronsreliefen syns ledaren Mordchai Anielewicz med en granat i handen. I bakgrunden en skara judar som går mot sin död.

Edelmans ord om ”hemgjorda handgranater” och ”ett enda maskingevär som bara sköt ibland för att spara ammunition” – är ord som fått eko i andra memoarer – och som en del historiker har tagit till sig. Är inte detta bevis för den djupt rotade, endemiska antisemitismen, hatet mot judendomen, i hela det polska samhället? Hur kom det sig att även den antinazistiska polska underjordiska armén var oförmögen eller ovillig att beväpna Ghettot på ett acceptabelt sätt?

Marek Edelman avfärdade alltid dessa anklagelser. 1989 besökte jag honom i hans hem i Lodz, Polen, för att få hans medgivande för att förlägga den första brittiska utgåvan av ”Ghettokämpar”. Då berättade han att nästan 50 år av eftertanke inte hade förändrat hans syn på den grundläggande anständigheten hos det polska folket. Redan som tonåring, då som kader i Bund, hade hans humanistiska judaism och väl grundade politiska uppfattningar smitts och gett honom en orubblig tro att rasism kan övervinnas samt den enorma makt som kan bli möjlig genom solidaritet. Visst fanns det svagheter i solidariteten från den polska underjordiska rörelsen 1943, men detta vittnade om dess egen svaghet och den fruktansvärda upplevelsen av sin egen politiska isolering. I slutfasen (upproret -44) kunde Röda Armén ha hjälpt till med att slå ut Hitler. Men detta polska uppror besegrades därför att Stalin gav order om att den skulle göra halt utanför Warszawa.

Israeliska ideologer och politiker har alltid varit harmfulla och bittra när det gällt Edelmanns beslut att leva i Polen samtidigt som denne tog liten notis om Israel. Ja. Han t o m vågade kritisera Israel. De har också hånat hans positiva attityd till den polska solidariteten. Men ”Antek” Zukerman har gett Edelman rätt. Antek som var Edelmanns kamrat i Zob:s ledning och organisationens kontaktlänk med den polska underjordiska rörelsen. Men till skillnad från denne en principiell sionist som slutade sina dagar på Ghettokämparnas kibbutz i Israel. I sina memoarer berättar han: ”Med mina egna ögon såg jag polacker gråta. De bara stod där och grät. En dag var ghettot inhöljt i en begravningskrud av rök och jag såg massor av polacker

utan de minsta spår av skadeglädje”. Antek gick så långt att han kallade det för en synd att fördöma det polska folket. Han också, visste allt om polsk solidaritet. Här i sin beskrivning av de vanlige kommunistmedlemmarna: ”Innan de blev korruperade av sin ledning och framförallt Stalin, visade dessa människor exceptionell personlig integritet”. De stridande i Ghattot hade en grundläggande övertygelse om att kampen för deras polska kamrater, i händerna på nazisternas förtryck, var densamma som deras egen. När Ghattot var på randen till kollaps uttrycktes denna övertygelse i att ett ”Manifest till polackerna” publicerades, vilket måste räknas till en av det förra århundradets främsta appeller när det gäller frihet, jämlikhet och broderskap.

”Polacker, medborgare, Frihetens soldater”, heter det i inledningen. ”Genom dånet från tyska kanoner, som förstör hemmen för våra mödrar, hustrur och barn; genom larmet från deras maskingevär, som vi erövrade i striden mot den fega tyska polisen och SS-männen... Genom röken i Ghattot som stucks i brand och blodet från dess skoningslöst dödade försvarare, framför vi våra innerliga hälsningar till er. Vi är väl medvetna om att ni de senaste dagarna, med brutna hjärtan, tårar av medkännande, med skräck och entusiasm, andlöst har bevittnat, det krig vi har utkämpat mot varanda brutal ockupant. Varje tröskel i Ghattot har blivit ett fäste och ska så förbli till slutet! I striden kommer vi alla förmodligen att gå förlorade. Men vi kommer aldrig att ge upp! Vi, på samma sätt som ni, brinner för att straffa fienden för hans brott. Det är en strid för vår frihet – och för er! Vi ska hämnas de blodsbesudlade dåden i Oswiecim, Treblinka, Belzec och Majdanek! Länge leve friheten! Död åt mördaren och hans bödlar! Vår gemensamma kamp mot ockupanten måste fortsätta till slutet!”. Undertecknat: ”Den väpnade judiska motståndsrörelsen”.

Efter krigsslutet blev Marek Edelman hjärtkirurg i sitt hemland Polen. Som han såg det var detta att ”fortsätta med att rädda liv”. Hela sitt liv fortsatte han också att vara politiskt aktiv. Bland annat tog han ställning för den oberoende fackföreningsrörelsen, Solidarnosc, vilken under 80-talet avlägsnade Polens stalinistiska regim. Vid Solidarnosc`s kongress 1981 i varvsindustrins Gdansk, där rörelsen grundades, tystade en veteran från den underjordiska polska motståndsrörelsen applåderna för sig själv. Han pekade sedan på en hjälte ”med betydligt större resning” i hallen: Dr Marek Edelman. De kommunistiska myndigheterna, som var rädda för att han skulle bli till en ikon för Solidarnosc, erbjöd honom i efterhand polska militära hedersbetygelser. Men dessa vägrade han att ta emot.

Efter krigsslutet blev Edelman hjärtkirurg.

Sommaren 2002 ingrep Edelman, fortfarande i farten, i Israels skådeprocess mot den nu fängslade palestinske motståndsledaren, Marwan Barghouti. Han skrev ett solidaritetsbrev till den palestinska rörelsen och trots att han kritiserade självmordsbombarna var tonen i brevet sådan att det retade Israels regering och dess press till vansinne. Edelman hade hela tiden varit förbittrad på Israels försök att göra anspråk på upproret i Warzawas ghetto som en symbol för judisk befrielse. Nu menade han att denna symbolik tillhörde palestinierna. Han adresserade sitt brev till det palestinska "Zob": "ledarna för de palestinska militära och paramilitära operationerna" och till "alla palestinska kämpande organisationer". Den åldrande antinazistiska kämpen från Ghettot hade ställt sin ofantliga moraliska auktoritet till förfogande för den sida som han ansåg vara värd denna betygelse.

Vad var Bund?

Bund (Förbundet) var en massbaserad marxistisk judisk arbetarorganisation som var mycket aktiv bland fattiga judar under den ryska revolutionen och i Polen innan Andra världskriget. Tillsammans med de polska socialisterna, ledde organisationen det judiska motståndet mot den polska fascismen före kriget. Före den ryska revolutionen, 1905, erkände även sionisterna Bund's dominerande ställning. Organisationen gav ledarskap för tusentals judiska ungdomar som inte ville emigrera till Palestina.

GK 16 oktober 2009